

DEME László

Kétség és remény közt

Írásom címéből talán sejthető: megkésett reagálás kíván lenni Lanstyák Istvánnak kétszer két folytatásban közzétett áttekintő töprenkedésére. Első sorozatának címe *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei*, a másodiké *Álom és valóság között*. (Kötetünk előző két cikke – *A szerkesztők*.)

Megkésett, de talán még nem késett el; talán segít még az olvasónak – főleg az újabb nemzedéknek meg a kérdés iránt csak újabban érdeklődőknek (de talán magának az említett szerzőnek is) – megérteni: valóban „vétségek”-e a szlovákiai magyar nyelvűvelés Lanstyák-korszaka előtti ügykódések, úgy globálisan; s jogosak-e az ő fellépésével fémjelzett (bár persze korántsem pusztán általa kezdeményezett) új korszaknak ezekkel szemben támasztott „kétségei”; illetőleg segít megítélni azt, hogy „álm”-e a nyelvhasználati kultúra kiterjesztésére törekvés a viszonylag önálló kulturális életre ítélt nemzetiségi magyar tömbökben, vagy valóban jobb-e a „valóság”, vagyis a hatókörében és igényszintjében egyaránt provincializálódott köznapi beszédmód tudomásulvétele, sőt normává emelése.

Előre kell bocsátanom: valójában nem Lanstyákkal vitatkozom, hanem egyfajta divatba jött gondolkodásmóddal, amit részben ő is képvisel. A „részben” itt nem azt jelenti, hogy ő ezt *részben* képviseli, hanem hogy ezt *ő* részben képviseli; hiszen képviseli közben az ellenkezőjét is.

1. Ki nem mondva (legalábbis a közleményeiben nem) a „nyelvi pluralizmus” tetszetős jelszava jegyében félti a beszélőt a nyelvűvelők-től, akiknek tevékenysége révén „maguk a beszélők is pellengérré állítatnak”, mert a (számukra külföldi) standard rájuk erőszakolásával „megfosztjuk kisebbségünket anyanyelvétől”. Dolgozatának ebben a vonulatában hosszan és részletezően bizonygatja: a nemzetiségi polgárok

mindennapi magyar beszédében éppúgy elháríthatatlan az államszervező nemzet nyelvéből átvett terminusok megjelenése, mint a nyelvjárás beszélőkében a tájszavak; és ez a „kialakult kétnyelvű anyanyelvátvétel” szocio- és pszicholingvisztikai szükségszerűség, amely zavartalanabb kommunikációt biztosít számukra, mint az általuk nem vagy nem elég jól ismert standard; s ez utóbbinak rájuk erőltetése – mint idéztem – „anyanyelvfosztás”. Mindezzel csupán azt mondja (egyebek közt velem szemben is), amit tölem is idéz, jó negyedszázad távlatából: hogy a mindennapi ember a maga családi nyelvhasználatában nyugodtan mehet *rekreációra*, nézhet *televízort*, intézheti ügyeit az *emenván*; mint-hogy a nyelvhasználati tények ezen a szinten nem jók vagy rosszak, hanem vannak.

Ami magát az aggodalmaskodást illeti, arról az jut eszembe, amit Péchy Blanka emlékének szentelt ülésünk záróbeszédében így idéztem fel: „Jó fél évszázada, hetedikes korunkban (*most teszem hozzá: hetedikes gimnazistaként, tizenhét évesen*) egyik osztálytársammal sajátos egyesületet alapítottunk. Ketten voltunk tagjai; s programját így határoztuk meg: Találjunk ki problémákat, és tartsuk őket fontosaknak. Azóta úgy érzem, sok-sok tagja lett ennek az egyesületnek; csak épp azt hiszik, hogy nem diáktreffát csinálnak ezzel, hanem politikát és közéletet.” (*Péchy Blanka emlékezete*. Győr, 1989:57.) Úgy látom, egyesek meg azt hiszik: tudományt csinálnak ily módon: hangosan döngetve a nyitott kapu félfáját. Mert ami a beszélőt illeti, éppen negyven évvel ezelőtt, még a nyelvművelés újraindulásakor, így rögzítettük: nem a hibázó ellen kell küzdenünk, hanem a hiba ellen, a hibázót is bevonva, hiszen őt kell „elkövetőből” elkerülővé tenni (*Ápoljuk nyelvünket!* TIT, Budapest 1954).

Aligha marasztalható el tehát „a” nyelvművelés úgy egészében azzal, hogy a „mindenkori (így; alighanem elírás, ehelyett: a mindennapi) beszélő”-be bele akarja fojtani a szót, megzavarván kommunikációs spontaneitását magánéleti kapcsolataiban. Hogy egyik-másik jó szándékú nyelvművelő olykor kétségbeesésében a mindennapi beszélőt is figyelmezteti – attól tartván, hogy adódó alkalommal, a beidegzés alapján, netalán a magasabb szintekre is magával viszi a maga familiáris nyelvhasználati szokásait az persze megesik.

No de alighanem ez a kisebbik „közveszély”. Jóval nagyobb az ellenkezője: szabadjára engedni, esetleg még kodifikálni is azt, ami a szétaprózódást szolgálja, annak tudomásulvételéből adódván, hogy „beszélőközösség a magyar nemzet, de beszélőközösség a szlovákiai magyar

nemzetrész, sőt Dunaszerdahely vagy Bős lakossága is viszonylag önálló beszélőközösséget alkot”. Mert bizony Lanstyák István fejtegetéseinek egyik vonulatából akár ez is következhetnék.

2. Mondom: az egyikből. Mert van egy másik is. S ezért, ha a nagy nekigyürközéssel halomná emelt kásahegyen átrágtuk magunkat négy folytatásban, végül is ez a szállóige jut eszünkbe: „Vajúdnak a hegyek, és szülnek – egeret.”

Mert hát mi áll az első két folytatás keresztüzében? Az a meghatározás – bár mint szerzője inkább így tisztelném szerényen: az a megközelítés –, hogy „Fejlődésünk mai fokán aligha vitathatja bárki is, hogy a helyesség kérdését csak egyféleképpen lehet és szokás feltenni: az egységes és közös nemzeti nyelv szempontjából” (idézi tőlem). Az én eredeti kifejtésben ez mindössze azt jelentette: minden beszélő minden helyzetben szólhat úgy, ahogy a szájára jön, hiszen az anyanyelv „reflexnyelv”, belvilágunknak – kommunikációs szándékkal való – legspontánabb, legösztönösebb kivetítő eszköze; melynek használata közben a formának nem a „helyessége”, hanem a közlési szándékhoz mért adekvát volta a mérce s esetleg a gond; ám ha nem azt keressük, hogy valamit hogyan kell „adott helyzetben” megfogalmaznunk, hanem hogy hogyan mondjuk – azaz: mondják – „helyesen magyarul”, akkor a természetes kontroll abban a normarétegben keresendő, amely standardként átfogja a nemzeti nyelvet, presztízsében felette állván sokféle – a maga helyén a kommunikáció szerepét megfelelően ellátó – változatának, megjelenési formájának; amely így, az egység elismert sokféleségét ellensúlyozva, a sokféleség egységének elismert bizonyítéka.

Sajátos, bár korántsem véletlen, hogy mindezeket hangosan kétségbe vonva, ugyanakkor – hol jegyzetben, hol a főszövegben – a szerző tulajdonképpen meg is erősíti őket. Kiindulásul – ha jól értem: egyetértőleg – ezt írja: „Mindannyian elismerjük, hogy nyelvünk számtalan változata közül van egy, amely *kiemelt* jelentőségű, ez pedig mint eszmény, követendő minta (,) a *standard magyar nyelvváltozat*, mint valóság pedig a ténylegesen élő *magyar köznyelv*. Valamennyien azt valljuk, hogy a *művelt emberek választékos nyelvhasználata ezen a nyelvváltozaton kell* (, hogy) *alapuljon*; s föltétlenül szükséges, hogy *iskoláink ezt a nyelvváltozatot tanítsák*, illetve ez legyen a szlovákiai magyar közélet és a magyar nyelvű tájékoztató eszközök nyelve is.” (Kiemelések a szerzőtől; a kimaradt vesszőket és kötőszót zárójelben én pótoltam.)

Ez hát a kiindulás, a tétel. S miután hosszan fejtegette, amit fentebb

röviden idéztem (rajta keresztül tulajdonképpen magamtól), hogy a spontán beszéd, az más, annak kirívó jelenségeit csak azért feladatunk vizsgálni, nehogy átemelődjenek az írott formába, maga is úgy látja, mintegy konklúzióként: „mindebből nem következik, hogy ne kellene egyáltalán semmit sem tennünk annak érdekében, hogy a kontaktusváltatok minél kisebb mértékben távolodjanak el a központi standardtól”; sőt „még a mesterkélettségnek egy bizonyos fokát is vállalni kell azért, hogy a magyar nyelv központi változatának (viszonylagos) egységességét megőrizzük” (én talán így írtam volna: „vállalnunk kell”; de ki-ki maga dönti el, hogy az efféle „kell”-ekbe beleérzi-e saját magát).

3. Értem is, nem is, ezt az ellenemondásnak szánt önellentmondást. Ismerjük ama pohár esetét, amelyik az egyik szemlélő szerint félig tele van, a másik szerint félig üres. Ez perspektíva kérdése. Csak az a furcsa, hogy itt egyazon szerző örvendezik annak, hogy a pohár félig tele van, és hánytorgatja fel, hogy ugyanakkor félig üres.

Úgy érzem: hiányzik itt a pohártelítettség történetének ismerete. De nagyon!

A csapongó eszme-futtatásokkal küszködve felidéződött bennem egy – nem is középfokú – tanintézeti igazgatónk hajdani esete serdülő fiával. Az igazgató kiskorában, 1920-ban Erdélyből menekülő szüleivel került a maradék Magyarországra. Majdnem egy évig marhavagonban lakott a család, azután kaptak lakást (pontosabban „lakást”) a Valéria-telepen. Egyetlen helyiségből állt mindössze, egyenest az udvarra nyílt, közös véce a szabadban; – de lakás volt, és csak az övék. Fiát, aki (úgy a hatvanas években) azért berzenkedett, hogy öccsével közös szobájuk van, kivitte egyszer az – akkor már bontásra ítélt – Valériára, hadd lássa: hogyan lakott ő (és minek örült akkor) hasonló korában. Az ifjúnak, röpké körültekintés után, egyetlen kérdése volt mindössze: „És nem sült le a pofátokról a bőr, hogy ilyen disznóólban laktok?” [A Mária Valéria-telepet 1957-ben bontották le. – *A szerkesztők.*]

Miért villan az eszembe? Mert éppen harminc éve, 1964-ben kerültem eleven kapcsolatba a szlovákiai magyar „valósággal” mint a Komenský Egyetem magyar tanszékének vendégoktatója; de hazai kapcsolataimon kívül kézben tartván azokat a szálakat is, amelyek akkor már összekötöttek a vajdasági magyar tömbbel. Akkoriban lendült fel mindkét nemzeti-ségi csoport anyanyelvű kulturálódása (ha nevezhetem így a politikai propaganda és az irányított tájékoztatás hevenyészve magyarra fordítását), és erősödött fokozatosan (addig hol csak akadályozott, hol viszont egyenesen tiltott, olykor épp büntetett) kapcsolatuk a magyarországi

szellemi étellel. Akkortájt jelentkezett az igény, és teremtdött meg a lehetőség arra, hogy ezeknek a második világháború után értelmiségüket veszített mikroközösségeknek – traktorülésekről, építőállványokról, munkapadok mellől – hirtelenében szerkesztőkke és tanítókká verbuvált „írásstudói” (majdnem azt írtam: „betűismerői”) megpróbáljanak túllépni a magyarnyelvűségnek azon a familiáris-vulgáris fokán, amelyet az időközben majdhogynem titkos, de legalábbis konyhanyelvi használatból magukkal hoztak; s amely a történelmileg rákényszerített „önállóság” folyományaként erősen a különfejlődés, sőt államonként külön-külön fejlődés útját járta.

Mi volt akkor a nemzetiségi magyar csoportok nyelvművelőinek – és nyelvművelésének – legfontosabb történelmi feladata? Nyilvánvalóan és egyértelműen: e szétfejlődési tendencia visszafordítása, de legalábbis megállítása; s nem kevésbé az arra való törekvés, hogy ezeknek a magukra hagyott konyhanyelvi változatoknak a helyét – legalább a tájékoztatásban és az iskolai oktatásban – az igényesebb, magasabb szint vegye át. Az elsőt szolgálta az „egy magyar nyelv van” jelszava, a másodikat pedig az „ennek hordozója a nemzeti körülmények között kikristályosodott és használt standard”.

Az a korszak, s benne a „pótképzésre” szoruló réteg, mindkét elvet megértéssel, sőt azt mondhatom: örömmel fogadta; és a maga részéről mindent megtett a felcsatlakozás érdekében. Az akkor Szlovákiában is, Vajdaságban is felvirágozott szerkesztőségi belső és újságíró-szövetségi átfogóbb tanfolyamok, többéves újságíró-iskolák az egyik oldalon, és pedagógus-továbbképző alkalmak, ciklusok, sőt levelező oktatási formák a másikon, másfél-két évtized alatt megtették hatásukat; segítve persze attól is, hogy az időszakonként szélesebbre tágult réteken a személyes érintkezések is gyakoribbá válhattak; nem kevésbé attól, hogy a magyarországi rádió-, majd még inkább a televízióadások a lakásokig vitték az igényesebb magyar nyelvhasználati formát (ha mindjárt kevésbé kívánatos kinövéseivel, sallangjaival együtt is).

Nem kívánnék itt részleteiben kitérni Lanstyák Istvánnak e két elvről kifejtett (nem mindig látni tisztán: megértően elutasító vagy elutasítva megértő) gondolataira. Csak arra kérem az olvasót: vegye elő újból első írásának két folytatását [a kötetben egybefoglalva találja – *A szerkesztők*], s gondolja át őket újra az itt elmondottak fényében. Rám, aki vádlott-társ vagyok ebben az ügyben (ha nem épp fő vádlott, mivel véletlenül mindig épp akkoriban jártam arra, amikor és ahol ezek a „vétségek” történtek), egy kissé úgy hat mindez, mintha a diplomataiskola illetani oktatóját

arról faggatná szemrehányóan egy ifjú riporter: illik-e kanállal enni a galuskás pörköltet; mert neki mesélte a nagybátyja, hogy diákkorában egyszor így látták őt a menzán!

4. A téma befejezésétől messze vagyok még, de ideje most abbahagynom. Úgyis azt tapasztaltam hosszú életemben: az olvasás nem objektív tevékenység, hiszen van „kiolvasás” valamiből és „beolvasás” valami-be; egyéb lehetőségekről nem is szólva. Van például „beolvasás” is; – de nekem nem ez volt a szándékom.

A szerző mindjárt első közleményének elején kifejti: „Nyelvművelésünk helyzetének és távlatainak végiggondolása nem szabad, hogy ellentétet szüljön a bizonyos részkérdéseket esetleg másként megítélő régebbi és fiatalabb kutatók, nyelvművelők között.” Valóban nem szabad(na). De ehhez az kell, hogy eszmefuttatásaink – vagy mondjuk így: fejtegetéseink – ne keltsenek zavart az olvasóban. Hogy ne arról vitázzunk nagy hévvel: „Süt-e a nap, vagy igen?”; mert a vita hevessége eltereli a figyelmet az álláspontok lényegi azonosságáról. Arról, hogy azt bizonygatva, amit mások már rég megmondtak, valójában abból indulunk ki és oda érünk vissza, amit fejtegetéseinkben cáfolni látunk.

Legalábbis az én olvasatomban. Amiről elismerem: a négy folytatásból összeállítható volna egy homlokegyenest ellenkező hangszerelésű summázat is. (Íme: az a bizonyos pohár!) Ezt a lehetőséget kívánja jelezni közleményem címében a „kétség” szó. Minthogy nem derült ki számomra: Lanstyák István maga hogyan súlypontozná saját mondanivalóját. Bízom azonban az olvasóban: ő talán – ha már a szerzőnek nem sikerült – rendet tud teremteni magának az egymással összefonódott s egymásnak olykor ellene mondó gondolatok dzsungelében. Erre utal közleményem címének második főneve: a „remény”.

A teendők? Idézném a Péchy Blanka-émlékiülés anyagából a folytatást. Tőle ugyanis ezt tanultuk: „Keressünk feladatokat, és próbáljuk megoldani őket; tárjunk fel újabb nehézségeket, és igyekezzünk úrrá lenni rajtuk!”

Ez a valóban alkotó közös feladat.